

Araştırma Makalesi/Research Article

MÜSTECÂBİZÂDE İSMET'İN TENKİT İÇERİKLİ BİYOGRAFİK YAZILARI I: NA'İLÎ-İ KADİM, ANTERE BİN ŞEDDÂD, HAYÂLÎ-İ BUHÂRÎ

Müstecâbizâde İsmet's Critical Biographical Writings I: Na'ilî-i Kadîm, Antere bin Şeddâd, Hayâlî-i Buhârî

Doç. Dr. Tolga ÖNTÜRK

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

tolgaonturk@yyu.edu.tr

Van/TÜRKİYE

ORCID

Geliş Tarihi / Received Date: 18.12.2025

Kabul Tarihi / Accepted Date: 24.03.2026

Yayın Tarihi / Published Date: 10.04.2026

Atıf/Citation

Öntürk, Tolga. "Müstecâbizâde İsmet'in Tenkit İçerikli Biyografik Yazıları I: Na'ilî-i Kadîm, Antere Bin Şeddâd, Hayâlî-i Buhârî". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* [Journal of Academic Literature] 12/24 (Bahar 2026), 173-192.

10.28981/hikmet.1844273

Hakem Değerlendirmesi:

İki Dış Hakem / Çift Taraflı Kör Hakem

Çıkar Çatışması:

Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek:

Bu çalışma, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi BAP Biriminde SBA-2024-10984 kodu ile yapılan Müstecâbizâde İsmet: Naili Kadim Adlı Eseri ve Diğer Makaleleri başlıklı projeden üretilmiştir.

Benzerlik Taraması:

Bu makale turnitin programında taranmıştır.

Etik beyan:

Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.

Lisans:

CC BY-NC 4.0

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlanmış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

ÖZ

Türk edebiyatında Batılı anlamda tenkit geleneği, Tanzimat'tan itibaren başlamıştır. Ancak bu durum eski edebiyatımızda edebî tenkit anlayışının olmadığı anlamına gelmemektedir. Eski Türk edebiyatının da kendi zamanına ve şartlarına bağlı olarak geliştirdiği bir tenkit anlayışı vardır. Başta şair tezkireleri olmak üzere, divan ve mesnevi dîbâcelerinde ve bazı şiirlerde şair ve şair hakkında yapılan değerlendirmeleri görmek mümkündür. Tanzimat'la birlikte bazı yenilikçi muharrirler, yeni bir siyasi ve edebî anlayışla eski şiire cephe almış, onu yok sayma ve kötüleme yoluna giderek ağır tenkitlerde bulunmuşlardır. Bu muharrirlerin dışında, batı edebiyatını tanıyıp çeşitli dergi ve gazetelerde yayımlar yapan, ancak şiir anlayışı bakımından divan şiiri geleneğine bağlı olan birçok şair ve yazar da edebiyat sahnesinde yerini almıştır. Bunlar arasında "Ara Nesil" diye tâbir edilen dönemde, daha çok Muallim Nâcî ekolüne bağlı olan eski şiir taraftarı isimler dikkat çekmektedir. Müstecâbizâde İsmet de yoğun olarak 1893-1901 yılları arasında çeşitli dergilerde yazılar yazmış, eski edebiyat taraftarı olan muharrirlerdendir. Şiir ve sözlük çalışmalarının yanı sıra edebiyatın farklı alanlarında kaleme aldığı yazılarla adından söz ettiren İsmet, edebiyat tarihi ve tenkidi alanlarında da yazılar yazmıştır. Çalışmada Müstecâbizâde İsmet'in Mektep dergisinin "Terâcîm-i Ahvâl Dairesi" başlıklı yazı bölümünde Nâ'ilî-i Kadîm, Antere, Hayâlî gibi şairler hakkında yazdığı tenkit içerikli biyografik makaleleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Türk edebiyatı, Müstecâbizâde İsmet, Tenkit, Biyografi, Ara Nesil.

ABSTRACT

The tradition of criticism in the Western sense in Turkish literature began with the Tanzimat reforms. However, this does not mean that literary criticism was absent in our ancient literature. Old Turkish literature also has a sense of criticism that it developed depending on its time and conditions. It is possible to see evaluations about poets and poetry, especially in poet biographies, in the prefaces of divan and masnavi, and in some poems. With the Tanzimat, some innovative writers took a stand against old poetry with a new political and literary understanding, ignoring and criticizing it harshly. Apart from these writers, many poets and writers who were familiar with Western literature and published in various magazines and newspapers, but who adhered to the tradition of divan poetry in terms of their understanding of poetry, also took their place on the literary scene. Among these, in the period called the "intermediate generation", the names that are supporters of old poetry, mostly those who are affiliated with the school of Muallim Nâcî, stand out. Müstecâbizâde İsmet, who wrote extensively in various magazines between 1893 and 1901, was a prominent writer and supporter of old literature. Besides his poetry and dictionary works, İsmet made a name for himself with his writings on various literary fields. He also wrote articles in the fields of literary history and criticism. This study examines the biographical and critical articles Müstecâbizâde İsmet wrote on poets such as Nâ'ilî-i Kadîm, Antere, and Hayâlî in the articles section titled "Terâcîm-i Ahvâl Dairesi" of Mektep magazine.

Keywords: Old Turkish Literature, Müstecâbizâde İsmet, Criticism, Biography, Intermediate Generation.

Giriş

1700’lü yıllardan itibaren Osmanlı Devleti’nin siyasi, askerî ve kültürel alanlarda başlattığı yenileşme faaliyetleri, 19. yüzyılda en somut hâlleriyle zuhûr etmiş ve bilhassa Tanzimat’la birlikte batının üstünlüğü büyük ölçüde kabul edilerek batılılaşma hız kazanmıştır. Bu dönemde özellikle yazın alanında divan edebiyatında bulunmayan gazete, dergi, roman, tiyatro, eleştiri gibi türler edebiyatımıza dâhil olmuştur. Bir yandan batılı edebiyat anlayışı ve türleri edebiyatın çehresini hızla değiştirirken öte yandan yüzyıllardır devam eden divan edebiyatı geleneği de önceki kadar ihtişamlı olmasa da varlığını sürdürmüştür. Enderunlu Vâsıf, Keçecizâde İzzet Mollâ, Hersekli Ârif Hikmet, Leskofçalı Gâlib, Yenişehirli Avnî gibi isimler, klasik divan şiiri geleneğine bağlı kalarak şiirler yazmışlardır.

Türk edebiyatında yenileşme hareketleri ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlar. Edebiyat tarihimize Birinci Tanzimat ve İkinci Tanzimat nesli olarak bilinen yeniliğin ilk temsilcilerinden sonra, 1880’li yıllarda Ara Nesil diye bilinen ve Müstecâbîzâde İsmet’in de dâhil olduğu belirli bir sanatçılar grubu etkili olmuştur. 1896 yılında ise Serve-i Fünûn edebî topluluğu ortaya çıkmıştır. Mehmet Kaplan, Tanzimat’tan Servet-i Fünûn edebiyatının teşekkülüne kadar olan dönemi, nesillere ve hâkim temayüllere göre üç devreye ayırır: “1) Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa’nın temsil ettikleri politik ve sosyal fikirler devri. 2) Abdülhak Hamit ve Recaiade Mahmut Ekrem’in ifade ettikleri romantik büyük ihtiraslar ve ıstıraplar devri. 3) Ara Nesil diye adlandırılan ve eserlerinde kendini gösteren günlük, küçük hassasiyetler devri.” (1987, 13). Kaplan, genel olarak Servet-i Fünûn edebiyatını Ekrem ve Hamit’ten hemen sonra başlatmanın bir hata olduğunu belirtir. Bu iki büyük şairin en iyi eserlerini yazdıkları 1873-77 yıllarından Servet-i Fünûn zümresinin toplandığı 1895 yılına kadar olan yaklaşık 20 senelik zaman diliminde, gerek duyuş tarzı gerek üslup sahasında edebiyatımızın çehresini değiştirecek bir ara nesil dönemi yaşanır (Kaplan, 1987, 22). Kaplan’ın “25-30 kişilik bir şair-yazar kadrosu” diye belirttiği ara nesil yazarlarının sayısı, çeşitli araştırmalarla genişleyerek 100’e kadar çıkar. Ara nesil dönemi içerisinde batılı tarzda okullarda eğitim öğretim gören yetişen çok sayıda genç yazar ve şair, Recaiade Ekrem, Abdülhak Hamit, Muallim Nâcî gibi isimlerin getirdiği yeni edebiyat anlayışına genişlik kazandırır (Gariper, 2011, 116; Kolcu, 2018, 7). Böylelikle Ara Nesil şairleri arasında üç farklı gruplaşma kendini gösterir. Bunlardan ilki eski şiir anlayışını benimseyerek gazelin son büyük savunucusu Muallim Nâcî etkisindeki; ikincisi, daha çok batılı bir terbiye ile yetişip fakat eski şiire de bir yönüyle bağlı ve yeniliğe açık Recaiade Ekrem etkisindeki; üçüncüsü de her iki kutba bağlı kalmadan her iki anlayışa da açık bir yolu tercih eden “mutavassitîn” diye isimlendirilenlerdir (Kolcu, 2018, 14). 1890’lı yıllarda, daha çok Servet-i Fünûn dergisi etrafında şekillenen edebî hareketin öne çıktığı görülür. Mustafa Özsarı, Türk edebiyatı araştırmacılarının, 1890-1901 yıllarını kapsayan dönemde ağırlıklı olarak Servet-i Fünûn topluluğu mensuplarına yer verdiklerini belirterek, bu topluluk dışında kalan edebiyatçıların büyük ölçüde ihmâl edildiğini söyler. Halbuki edebiyat ve kültür bir bütün olup bütünü oluşturan parçaların bir kısmını alıp diğerlerini göz ardı etmek doğru sonuçlara ulaşmaya engel olur. Türk edebiyatında geleneksel şiirin batı unsurlarıyla eşzamanlı olarak gelişim gösterdiği bir döneme, sadece Servet-i Fünûn topluluğunun sanatçılarının gözüyle değil, eski Türk hatta Arap ve İran şiirinin kültürel değerlerini benimsemiş diğer şairlerin yaklaşımını dikkate alarak bakmakta fayda vardır (2007, 145). Ara Nesil’de klasik edebiyatı sürdürmek isteyen şair ve yazarların esas gâyeleri, edebî

sahadaki faaliyetleriyle eski edebiyata ait zevki devam ettirme gayretidir. Yaşam tarzı ve hayat anlayışı bakımından eskinin temsilcisi durumundaki bu şair ve yazarlar, yeniliğin iyice yerleşmeye başladığı bir dönemde eski edebiyatın zevk ve alışkanlıklarıyla edebiyatta yenileşmenin karşısında yer alırlar. Bu devirde ortaya koydukları sanat eserlerinden ziyade, katıldıkları edebî münakaşalar ve tenkit yazılarıyla dikkatleri üzerlerine çekerler. Yenileşmenin ağırlığını iyice hissettirdiği bir dönemde, eski ile yeni arasında bir denge kurmaya çalışan Muallim Nâcî'nin etrafında toplanmış ve Nâcî'yi eskinin bir savunucusu olarak göstermek istemişlerdir (Gariper, 2011, 117).

Ara nesilde yazın alanında en dikkat çeken olay, gazeteciliğin yerini dergiciliğin almış olmasıdır. 1880-95 yılları arasında çıkan elliden fazla dergide yayımlanan yazılar, yeni bir üslup ve akımın hazırlanmakta olduğunu açıkça gösterir (Kaplan, 1987, 22). Bu dönemde yazın sahasında tenkit önemli bir yer tutmaktadır. Yazarlar, çeşitli dergilerde hem dönemin şairlerine hem de edebî anlayışları doğrultusunda eski şairlere yönelik tenkit içerikli yazılar kaleme almışlardır. Bunda, Servet-i Fünûn döneminde, tenkidin bir edebî tür hâlini almasının payı büyüktür (Gür, 2013, 58). Bu bağlamda “tenkit” kavramına kısaca değinmekte fayda vardır.

Tenkite, “bir konuya ait yazıyı veya eseri değer bakımından gözden geçirme, eleştirme” anlamına gelir (Devellioğlu, 2003, 1080). Bu kelime Arapça “nakd” kökünden Türkçeye geçmiştir. Kısaca “bir şeyi değerlendirmek, iyisini kötüsünden ayırmak” anlamındaki tenkit, günümüzde yaygın olarak kullanılan “eleştiri”nin karşılığıdır. Tenkit kavramının (İng. “criticism”, Alm. “kritik”, Fr. “critique”) en genel anlamı değerlendirmedir. Bu kavram gerek batıda gerek Türkçede “edebiyat eleştirisi” anlamında kullanılır. Edebiyat eleştirisi, “edebî bir eseri, bir sanat eserini çözümlenme, değerlendirme faaliyetidir. Roman, şiir, hikâye, tiyatro, sinema eleştirisi gibi. Buna Türkçe metinlerde “metin tahlili” ve “metin şerhi” de denmiştir. Günümüzde Türkçede bu anlamı ifade etmek için “metin eleştirisi” tâbiri kullanılır.” (Polat, 2015, 23).

Edebî tenkit, toplumların gelişmişlik düzeylerini gösteren en önemli unsurlardandır. Bir eseri olumlu veya olumsuz yönleriyle eleştiren toplumlar, daha iyi ürünlerin ortaya konmasını ve sanat ve edebiyatın daima gelişmesini, yenilenmesini sağlar. Türk edebiyatının her döneminde edebî tenkidin önemli yer tuttuğu bilinmektedir. Tabii ki her devrin kendi zamanına ve şartlarına uygun tenkit anlayışı mevcuttur. Eski Türk edebiyatı döneminin tenkit anlayışını da kendi şartları ve zamanına göre değerlendirmek yerinde olur. Divan edebiyatına ait tenkidi, 19. yüzyıl ve daha sonraki dönemlerde yapılan batılı tenkit anlayışıyla mukayese edip değerlendirmeler yapmak isabetli olmayacaktır. Bu hususta sağlıklı tespitler yapmak için aynı dönemlerde, aynı şartlarda ortaya konan eserler arasında mukayeseler yapılmalıdır (Gür, 2013, 16). Eski edebiyat türleri arasında ise başlı başına tenkit diye bir tür yoktur. Divan edebiyatının vezin, kafiye, nazım şekli, mazmun gibi genel kaideleri vardı. Şairler eserlerini bu ölçülere göre kaleme alırdı. Bu yüzden bugünkü mânâsıyla ayrıca bir münekkide ihtiyaç yoktu. Şairin bu kaideler çerçevesinde düşünmesi ve yazması bir nevi oto-kritik idi. “Şifâhî tenkid” denilen yani şair ve yazarların “şiir ve şair” hakkındaki sözlü yorumları, bu türün eski edebiyattaki en canlı örnekleridir. Bazı eserlerin dîbâcelerinde şairler, bu hususta bazı görüşler öne sürüyor ve kendi veya bir başkasının şiiri için beyitler söylediği görülüyordu (Yaykınılı, 1982, 14; Bilkan, 1986, 10).

Türk edebiyatında gerçek mânâsıyla tenkidin Tanzimat'tan sonra başladığını söylemek mümkündür. Batılı bir edebiyatın yerleşmesinden sonra zamanla karşılaşılan ve çözülmesi gereken problemler üzerine, bir düşünme ve eleştirme dönemi başlamıştır. 1860 yılından sonra Türk edebiyatını modernleştirmeye çalışan aydınların ilk yaptıkları, divan edebiyatı geleneğini eleştirmek olmuştur. Onlara göre bu edebiyat kaideci, söz oyunlarından ibaret, klişeleşmiş, hayatla ve gerçekle bağı olmayan, devrini tamamlamış, skolastik bir edebiyattı. Oluşturulacak modern edebiyata genç nesilleri alıştırmak için divan edebiyatını kötülemek ve genç yazarları ondan soğutmak gerekiyordu. Kurulan yeni edebiyat yapısı için adeta bir alan açma şeklinde olan bu tenkitler, Ziya Paşa ve Namık Kemal tarafından yönetildi. Ziya Paşa, “Şiir ve İnşa” adlı makalesinde divan edebiyatını “gayr-i milli ve sun’î” olmakla suçlamış, ardından Namık Kemal “Lisân-ı Osmânî’nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhâzâtı Şâmildir” başlıklı yazısı ile divan edebiyatı hakkındaki küçültücü düşüncelerini ortaya koymuştur. Bunu *Tahrib-i Harâbât* ve *Ta’kib* adlı eserlerinde de devam ettirir. Şinasi, yeni edebiyatın dili hususunda *Tercüman-ı Ahvâl* ve *Tasvir-i Efkâr* gazetelerinde yazdığı ön sözlerle bu tavra katkıda bulunur. Fransız edebiyatı ile temaslar arttıkça, bu edebiyattan çevrilen eserler ve yazarları hakkında bazı inceleme ve tenkit yazıları görülmeye başlamıştır. Batılı edebî türler ve akımlar üzerine zaman zaman münakaşalar yapılmıştır. 1880-86 yılları bu münakaşaların arttığı dönemdir. Bu dönemde eski-yeni edebiyat üzerindeki mücadele de en şiddetli hâlini almıştır. Dönemin en gürültülü çatışması ise Rezaizade Ekrem ile Muallim Nâcî arasında olmuştur. “Demdeme-zemzeme”, “Abes-Muktebes” “eski-yeni” tartışmaları, bu dönemdeki edebî tenkidin en uç noktalarıdır (Akyüz, 1995, 85-86). Tenkit, Ara Nesil’de edebî türler üzerinden yapılmıştır. Başta şiir olmak üzere yazarlar pek çok edebî tür üzerine dergi ve gazetelerde görüşlerini ortaya koymuşlardır. Bu dönemde tenkit başlı başına bir tür olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemin eleştiri ve kalem kavgalarına bakıldığında bir kısmı Servet-i Fünûn devrine taşan vezin-kafiye, eski şiir-yeni şiir, Doğu-Batı mukayesesi, dil, Türkçe-Arapça mukayesesi ve kimi şahsî kaynaklı edebî münakaşalar olduğu görülür (Kolcu, 2018, 20-24). Servet-i Fünûn döneminde Halit Ziya ve Hüseyin Cahid gibi isimlerin batılı yazarlara ve şairlere yönelmesine karşılık eski edebiyat savunucularının da Fuzûlî, Nef’î, Nâ’ilî-i Kadîm gibi şairlere yöneldiği ve onları tanıtan ve yücelten yazılar kaleme aldıkları görülür (Özsarı, 2007 239). Nitekim Ara Nesil içerisinde “eski taraftarı” olan isimlerin kaleme aldıkları yazılar, eski şiire ve şairlerimize yönelik nispeten Batılı ve farklı bir bakış açısını ortaya koymaktadır. Onlar yazdıkları bu yazılarla, divan şairlerini “basmakalıp ve alışıl gelmiş” ifadelerle değerlendirmek yerine, şairlerin bizzat şiirlerini incelikli ve gerçekçi tenkitlere tâbi tutmuşlardır. Bunu yapmalarındaki ana amaç ise, doğuyu ve eskiyi bütünüyle reddeden bir anlayışa karşı olarak, gelenek ve köklerden kopmamak gerektiği düstûrünü tatbik etmeye çalışmalarıdır.

Ara nesil şairleri arasında sayılan ve asıl edebî etkinliği Servet-i Fünûn dönemine rast gelen isimlerden biri de Müstecâbîzâde İsmet’tir. Müstecâbîzâde, olgunluk dönemi eserlerini 1893-1901 yılları arasında ve Servet-i Fünûn döneminde kaleme almasına rağmen, bu topluluğun hazırlayıcılarından değil, aksine şiir anlayışı bakımından bu topluluğun karşısında bir tutum sergilemiştir. Servet-i Fünûn dergisinin yayımlandığı 1896-1901 yılları arasındaki 5 yıllık dönemde bu dergiye hiç yazı vermemiş, buna karşılık bu derginin rakibi sayılabilecek dergilerde yazılar kaleme almıştır (Özsarı, 2007, 3).

1. Müstecâbizâde İsmet ve Mektep Dergisi

Müstecâbizâde İsmet, 1868 yılında Balıkesir'in Müstecâb köyünde dünyaya gelmiştir. İcra memuru Mehmet Ali Efendi'nin oğlu olan İsmet, 1985'te Karesi İdadi Mektebi'nden, 1897'de İstanbul'da girdiği Mekteb-i Hukuk'tan "ruûs" derecesiyle mezun olmuştur. II. Abdülhamid'in yaverlerinden Çerkez Ahmed Celaledin Paşa'nın hususi katipliğini yapmıştır. Bir ara Jön Türkler ile ilişki içerisine girmiş, bundan dolayı tutuklanıp mahkemeye sevk edilmiştir. Muhakeme sonunda Yunus Nadi, Nuri İzzet gibi bazı arkadaşları ile beraber 5 yıl boyunca Midilli'ye sürgün edilmesi yönünde hüküm verilmiştir. Ocak 1905'te sürgün hayatının sonra ermesiyle önce Ayvalık'a ardından da İzmir'e yerleşerek yeni bir hayat kurmaya çalışmıştır. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte değişen siyasi şartların getirdiği ümitle İstanbul'a dönmüştür. Kendisine yakın gördüğü Sadrazam Kamil Paşa'dan hâmilik beklediği sırada 31 Mart Vakası olmuş, Kamil Paşa sadrazamlıktan uzaklaştırılmış ve Müstecâbizâde'nin beklentileri de neticesiz kalmıştır. Kendine teklif edilen başka görevleri kabul etmeyerek İzmir'e dönmüş, İzmir İstinaf Hukuk Mahkemesi üyeliğine tayin edilmiştir. 1914'te bu görevinden istifa ederek avukatlık yapmaya başlamıştır. Müstecâbizâde İsmet, avukatlığı bırakarak 1916 yılında Isparta İstinaf savcılığı görevine başlamıştır. Son zamanlarda büyük sıkıntılar ve üst üste gelen hastalıklar neticesinde Mayıs 1917'de Isparta'da vefat etmiştir. Kaynakların bildirdiğine göre ahlaklı, vefâkar, dürüst bir insan olarak nitelendirilen İsmet, başta divan edebiyatı olmak üzere, Arap ve Fars edebiyatlarını ve tercüme yapabilecek kadar Fransızca biliyordu (Andı, 2006, 131-132).

Müstecâbizâde İsmet hakkında kapsamlı çalışmalar yapan Mustafa Özseri, yazarın daha Balıkesir yıllarından itibaren yazın hayatına başladığını belirtir. İsmet daha öğrencilik yıllarında *Karesi*, *Niliifer* gibi gazetelerde ilk yazı ve şiirlerini kaleme almıştır. Ancak onun yazın hayatındaki olgunluk dönemi 1891-1901 arasındaki İstanbul yıllarıdır. Bu on yıllık süreç, onun kültürel ve edebî açıdan en verimli dönemini oluşturur. Müstecâbizâde İsmet bu dönemde sırasıyla *Mektep*, *Hazine-i Fünûn*, *Maarif*, *Malumat*, *Marifet*, *Fevaid*, *Musavver Terakki*, *İrtika* gibi dergilerde yazı ve şiirlerini yayımlamıştır. Müstecâbizâde'nin bu yıllar arasında telif ve tercüme, kitap hâlinde toplam 9 eseri yayımlanmıştır. *Terâne*, *Dastân-ı Zafer ve Yâdigâr-ı Şehrâyin* yazarın bu dönemde yayımladığı şiir kitaplarıdır.¹ Yine *Furûk-ı Elfâz*, *Muvaffakiyât-ı Osmâniye* *Yâhut Yâdigâr-ı Zafer*, *Nâilî-i Kadîm* ve *Tetimme-i Lügat-ı Nâcî* yazarın İstanbul döneminde kaleme aldığı inceleme ve araştırmaya dayalı eserleridir. Yazar, Midilli'deki sürgün yıllarında *Müntehâbât-ı Rubaiyât-ı Ömer Hayyam* adlı eserini kaleme almıştır. İsmet Bey, yazın hayatının son dönemi olan İzmir yıllarında yine çeşitli dergilerde yazılar yazmakla beraber bu dönemde öne çıkan eseri *Şükûfe-çin* adlı letaifnamesidir. Ahenk gazetesinde tefrika hâlinde yayımlanan eseri daha sonra kitap olarak basılmıştır (Özseri, 2007, 57-90).

Müstecâbizâde İsmet, Ara Nesil sanatçıları arasında eski şiir tarzını devam ettirenlerdendir. Özellikle İstanbul dönemi şiirlerinde dil ve üslup olarak gelenekten ayrılmamış, Servet-i Fünûn sanatçılarıyla aynı dönemde olmasına rağmen, onların üslubundan etkilenmemiştir. Şair, dil ve üslup bakımından daha çok Fuzûlî, Nâ'ilî gibi divan şiirinin usta isimlerini taklit etmiştir. Gazel, kaside, kıta gibi divan edebiyatının nazım biçimlerini kullanmıştır. Aşk konulu şiirlerini gazel nazım

¹ Müstecâbizâde İsmet Bey'in bütün şiirleri Mustafa Özseri tarafından yayımlanmıştır (bkz. Özseri, 2008)

biçimiyle yazmanın yanı sıra dinî, felsefî, mistik şiirlerinde de kıta nazım biçimini kullanmıştır. Yukarıda da bahsedildiği gibi edebî eserleri sadece şiirlerinden ibaret değildir. Yazarın letaifnameleri, araştırma ve incelemeye dayalı eserleri, onun Ara Nesil içerisindeki önemini ortaya koymaktadır. Büyük ölçüde Muallim Nâcî'nin etkisiyle divan şiirinin norm ve değerlerine bağlı kalırken bir bakıma geleneğin savunucusu konumuna gelmiştir (Özsarı, 2007, 246-254).

Müstecâbîzâde'nin İstanbul'daki olgunluk dönemi yazın hayatına etki eden dergilerden birisi *Mektep*'tir. Yazar, bu dönemde kaleme aldığı yazı ve şiirlerinin çoğunu *Mektep*'te yayımlamıştır. Bu dergi aynı zamanda yazarın dergi yöneticiliği alanında da ilk tecrübesi olması bakımından önemlidir. Başlangıçta ortaokul seviyesindeki öğrencilerin derslerine yardımcı olmak üzere çıkarılan dergi, 1894 yılından itibaren edebî ve kültürel bir yayın organına dönüşmüştür. Müstecâbîzâde'nin yazıları da bu tarihten sonra yayımlanmaya başlamıştır. 1895 yılından itibaren İsmet Bey ile Yusuf Ziya derginin yazı işleri müdürlüğünü üstlenmişlerdir. Mektep'in başyazarlık görevini dört ay boyunca sürdüren İsmet Bey, 20 Şubat 1896 tarihinde yazar kadrosundan ayrılır. 1894-95 yılları arasında büyük ölçüde yeniden Müstecâbîzâde İsmet'in kontrolünde çıkan dergi, devrin etkili edebiyat ve kültür dergilerindedir. Servet-i Fünûn topluluğu sanatçıları bile sanat anlayışı bakımından rakip olarak gördükleri bu dergiyi sık sık ziyaret etmişler ve dergi hakkında olumlu değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Müstecâbîzâde'nin *Mektep*'te 40'a yakın şiiri ve yazısı yayımlanmıştır (Özsarı, 2007, 63-68). Mektep dergisinin edebiyata ayrılan sütunlarında Andelib Faik Esad, Sâmih, Muallim Feyzi, Hüseyin Daniş, Mehmed Celal, Sürûş, Adanalı Ziya gibi isimlerin eski tarz şiirlerinin yanı sıra edebî tenkit ve edebiyat hakkındaki nazarî yazıları da neşredilir. Dergi bir dönem "muhafazakarlar ve mutavassîtin" in toplandığı bir yayın organı hüviyetine bürünür. Başta Nâ'îlî-i Kadîm, Fuzûlî gibi şairler olmak üzere bazı eski edebiyat üstatları hakkında bilgiler ve eserlerinden örnekler yayınlanır. Dergi 1894 tarihinden ve İsmail Hakkı yönetiminden sonra yeni bir şekil alır. Şarka ait muhtelif milletlerin edebiyat, ahlak ve adetleri, şark medeniyetlerinin gelişmeleri gibi konuların yanı sıra tıp, felsefe, kimya gibi ilimlerin şarkta gösterdiği gelişme de ele alınır. Mecmuanın bir sayısının ideal sırasında; edebiyat, musiki, felsefe, şark büyükleri; şark medeniyetinden örnekler; müsbet ilimler; edebî tenkit; eski şair ve ediplerimizin eserleri vb. yer alır (Timur, 1995, 22-227).

Müstecâbîzâde İsmet Bey de *Mektep* dergisinin "Terâcim-i Ahvâl Dairesi" başlıklı yazı bölümünde klasik Türk, İran ve Arap edebiyatlarının şairlerinden Nâ'îlî-i Kadîm, Fuzûlî, Antere bin Şeddâd, Hâfız-ı Şîrâzî, Hayâlî-i Buhârî gibi şairler hakkında tenkit içerikli biyografik yazılar kaleme alarak gelenekçi tavrını ortaya koymuş, batılı edebî anlayış karşısında şark edebiyat ve medeniyetlerinin bir savunucusu rolüne bürünmüştür.

2. Müstecâbîzâde İsmet'in Tenkit İçerikli Biyografik Yazıları

2.1. Nâ'îlî-i Kadîm²

² Sebki Hindî'nin edebiyatımızdaki başlıca temsilcilerinden olan Nâ'îlî-i Kadîm, 1608-11 yılları arasında İstanbul'da doğmuştur. Asıl adı Mustafa'dır. Babası Maden kalemi katiplerinden Pîrî Halife'dir. Bu sebeple Pîrîzâde Mustafa Çelebi olarak bilinir. Ne derece eğitim gördüğü belli olmayan şairin şiirlerinden hareketle, iyi yetişmiş, ileri düzeyde bilgi ve kültür sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Arapça ve Farsçayı iyi şekilde bilmekte olup genç yaşta babasının da çalıştığı Maden kalemine memur olarak girmiş ve zamanla yükselerek baş halife olmuştur. Şairin orta hâlli bir yaşam sürdüğü, hayatını düzene sokabilmek için bir hâmi arayışı içerisinde olduğu bilinmektedir. Bir ara Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa tarafından Edirne'ye sürülmüş, ömrünün son yıllarını İstanbul'dan uzakta, gurbet hayatında

Müstecâbizâde İsmet, *Nâ'îli-i Kadîm* başlıklı yazısını ilk defa 10 Ocak 1895 tarihinde *Mektep* dergisinde ve daha sonra aynı yıl içerisinde *Hazine-i Fünûn*'da neşretmiştir.³ Bu yazıların birleştirilmiş ve genişletilmiş hâli Temmuz 1900'de Feridiye Matbaası'nda kitap şeklinde yayınlanmıştır (Müstecâbizâde İsmet, 1318). Mektep'teki yazısını büyük ölçüde genişleterek neşrettiği bu kitap, Türk edebiyatının en büyük Sebk-i Hindî şairlerinden olan Nâ'îli-i Kadîm hakkında yazılmış ilk çalışmadır. Kitapta Nâ'îli'nin hayatı ve sanatı hakkında değerlendirmeler ve divanından alınmış seçme şiirler bulunmaktadır.⁴ Müstecâbizâde İsmet, bu kitabın başına Hersekli Arif Hikmet Bey'e gönderdiği 1 Haziran 1901 tarihli ve "*Hekîm-i Şehîr Şâ'ir-i Hatîr Hersekli 'Ârif Hikmet Beg Efendi Hazretlerine*" başlıklı mektubu ile Ârif Hikmet tarafından kendisine cevaben yazılan "*Hazret-i Üstâdın Cevâb-nâmesi*" başlıklı mektubu eklemiştir. Müstecâbizâde İsmet, Nâ'îli'nin şiirini üslup açısından incelemiş, onu Fuzûlî ve Nef'î gibi şairlerle mukayese etmiştir. Daha sonra şairin Sebk-i Hindî'nin edebiyatımızdaki en önemli temsilcilerinden biri olduğunu anlatmış ve bu tarzın Doğu ve Türk edebiyatlarındaki temsilcilerinden bahsetmiştir. Ayrıca gazel nazım şeklinin tarihî gelişimini anlatan İsmet, gazel ile sone nazım şeklini mukayese etmiş ve gazelin daha üstün bir nazım şekli olduğunu belirtmiştir. Nâ'îli'nin divanından da bahseden yazar, son olarak divandan aldığı seçme şiirlere yer vermiştir (Özsarı, 2007, 235-237).

Müstecâbizâde İsmet'in Mektep'teki yazısından önce Hersekli Ârif Hikmet Bey ile Nâ'îli hakkında yapılan mektuplaşmalarına değinmek gerekir. 19. asırda klasik Türk edebiyatı geleneğinin son büyük temsilcilerinden olan Hersekli Ârif Hikmet, *Encümen-i Şu'arâ*'ya ev sahipliği yapmış ve batı edebiyatına çok fazla ilgi duymayarak klâsik çizgide şiirler kaleme almış bir divan şairidir. Nâ'îli-i Kadîm hakkında kendisine danışması, İsmet'in duyuş ve düşünüş açısından eski şiir geleneği taraftarı olduğunun da bir göstergesidir. İsmet, Ârif Hikmet Bey'in önemli bir "Nâ'îli takipçisi" olduğunun bilincindedir.⁵ Müstecâbizâde İsmet, onu "meşhûr, yüce ve üstâd" bir şair olarak taltif ettikten sonra, "Hicri on birinci asrın en değerlilerinden olan Nâ'îli-i Kadîm'in divanını uzun bir zaman önce incelediğini, beğendiği şiirlerini seçmek sûretiyle bir mecmua derlediğini, hatta şairin edebî kişiliği hakkında bir inceleme yazısı kaleme aldığını" belirtir. Şairin yaşam öyküsünü de ele aldığı ve haftalık edebiyat dergisinde (*Mektep*) yayımladığı bu yazıyı, şairin şiirlerinden seçkiler ekleyerek bir risale şeklinde yeniden neşretmeyi

geçirmek zorunda kalmıştır. Sürgün yıllarında hayli acı çektiği bilinen şair, 1665 yılında nihayet İstanbul'a dönebilmıştır. Hayatı sıkıntılarla geçen şair, 1077/1666 senesinde vefat etmiştir.

Nâ'îli'nin tek eseri divanıdır. Daha çok gazel sahasında hüner gösteren şairin çeşitli nazım şekillerinin yanında 390 gazeli vardır. Yaşadığı devirden itibaren ondan söz eden bütün kaynaklar şiirde yeni bir tarz oluşturduğu kanaatinde. 17. yüzyılda, Sebk-i Hindî'nin şiire getirdiği incelik ve nezaket, derin anlamlar, geniş ve renkli hayaller Nâ'îli'de kendini gösterir. Şairin şiirlerinin konusu dış ortam yerine insanın iç dünyasıdır. Şair, söz güzelliğinden çok anlam derinliğine önem vermiş, sözü "veciz ve münakkah" söylemiştir. Şair gerek Hint üslubunun gerek kendi zayıf ve hastalıklı ruh hâlinin bir sonucu olarak şiirlerinde ıstırap ve karamsar ruh hâline yer vermiştir. Halvetiye tarikatine mensup olan Nâ'îli, gazellerinde işlediği aşkı tasavvûfi anlamda ele almıştır (İpekten, 1986, 7-15).

³ "Nâ'îli-i Kadîm", *Mektep*, 2. Cilt, 3. Sene nr. 22, 29, Kanunievvel 1310/10 Ocak 1895, s. 391-395 (Özsarı, 2007, 261); "Nâ'îli-i Kadîm", *Hazine-i Fünûn*, Sayı 41, 15 Şevval 1312/30 Mart 1311, s. 326-329 (Tıraş, 2025, 64).

⁴ Müstecâbizâde'nin *Mektep*, *Hazine-i Fünûn* ve *Feridiye Matbaası*'ndaki Nâ'îli-i Kadîm makaleleri ve kitabının günümüz harflerine aktarılması şeklindeki bir çalışma Yusuf Can Tıraş tarafından yayımlanmıştır (bkz. Tıraş, 2025).

⁵ 17. yüzyıl şairleri arasında Hersekli Arif Hikmet üzerinde en büyük tesiri olan şair, Nâ'îli-i Kadîm'dir. Divanındaki gazellerden 29'u Nâ'îli'nin şiirlerine nazire olarak kaleme alınmıştır. Hikmet bu şiirlerden sadece birinde Nâ'îli'nin adından bahseder (Özgül, 1987, 35).

amaçlar. Bu arzusunu gerçekleştirmesine dostça teşvikler sebep olsa da, bunu gönlünce en değerli gördüğü, zamanın en faziletli ve muhterem şahsının adıyla (Hersekli Arif Hikmet) basın alanına çıkarmayı düşünür (İsmet, 1318, 4).

İsmet, Ârif Hikmet Bey'in olgun yaradılışlı, yüce şahsiyetini aklına getirdiğini ifade ederek, onun şiirlerini kendinden geçerek okuduğunu ve bu ustaca yazılmış şiirlerin eski şairler arasında en fazla Nâ'îlî-i Kadîm'in şiirlerindeki coşkunluk tarzını yansıttığını belirtir. Kendisi de böyle büyüleyici üslubu taktir ettiğini ve sihirli kalem sazına usul ve ahenk veren, son dönemin en güzel sözler söyleyen üstatlarından biri olması yönüyle bu nâçiz eseri onun ismini öne çıkararak yayınlamanın uygun olacağını söyler:

“Şimdiye kadar raksân-ı vecd olarak okuduğum eş'âr-ı belîğ-e üstâdâneleri delâletiyle – tahmînimde hatâ etmiyorsam – zât-ı hikmet-simât-ı şâ'irâneleri sanâdîd-i sühanverân-ı mukaddemîn içinde en ziyâde Nâ'îlî-i Kadîm'in tarz-ı tarab-engîz-i şâ'irâne ve üslûb-ı metîn-i sâhirânesini takdîr ile rebâb-ı kîlk-i füsûnkâra aña tevfiken tertîb-i usûl u âhenk eden esâtize-i büleğâ-yı müte'ahhirînden oldukları cihetle bu eser-i kemterin nâm-ı me'âlî-i ittisâm-ı üstâdânelerine olarak neşrini münâsib gördüm.” (İsmet, 1318, 4)

Yazar mektubunun sonunda, “uzun bir süredir hikmetli teveccühleriyle şereflemekten uzak olduğu için, saltanat bahçelerini kıskacıran irfan meclisine yönelik en kalbî isteklerini arz ederek, Nâ'îlî-i Kadîm gibi, coşkulu bir söz vadisinde arzu ve istek şarkılarını söyleyen yüce fikirli ve mucizeler gösteren bir şairi konu edinen, (...) ruhu besleyen ve reyhanların gül demetini andıran bu eserin, yüce şöhretlerine takdîm edilerek yayımlanması için müsaade buyrulmasını rica eder.” (İsmet, 1318, 5).

“Hazret-i Üstâd'ın Cevâbnâmesi” başlıklı karşı mektupta, Hersekli Ârif Hikmet, kendisine gösterilen teveccühe teşekkür ederek Nâ'îlî-i Kadîm hakkındaki görüşleri taktir eder. Ârif Hikmet'in değerlendirmesi daha geniş çaplıdır. Eski şiirin çok çeşitli nazım şekillerinden oluştuğunu belirten şair, bütün tür ve şekilleri dört dörtlük uygulayan bir dehâyı henüz görmediğini savunur. Bu yeteneklerin bir araya getirilmesi mümkün olamadığından mı yoksa her şair kendi şairlik tabiatına uygun olan kısımları tercih ederek o vadiye girdiğinden midir her ne ise, bazı şiir türlerinde kudretli söz erleri ortaya çıkmış ise de örnekleri çok azdır. Mesela kasidede Nef'î, tarih düşürme sanatında Sürûrî öne çıkmış, gazelde de Fuzûlî, Bâkî, Nâbî, Sâmî, Nedîm, Râgıb şöhret bulmuştur. Nâ'îlî ise gazel tarzında söyleyenlerin en yücelerinden olup kendine özgü saygın bir seviyeye ulaşmıştır. Nitekim, Leskofçalı Gâlib'in de şiire yeni başladıkları zaman, Ârif Hikmet ve diğerlerine, Nâ'îlî söz ve anlam tazeliği itibariyle eşsiz bir söz ustası olduğundan, onun takipçisi olmayı tavsiye buyurmuştur. Bu tavsiye onun kişiliğine münâsip olduğu için şairlik tabiatını Nâ'îlî'ye sevk etmeye çalışmış ve onun pek çok gazeline nazireler söylemiştir:

“Hakk-ı hakîrânemde gösterilen teveccühâta teşekkürler eder ve Nâ'îlî-i Kadîm hakkındaki mülâhazâtı takdîr ile tasdik eylerim. Herkes bilir ki şî'ir - kît'a, rubâ'î, mesnevî, kasîde, gazel, târîh, tercî', terkîb, muhammes, müseddes, mutarraf, müstezâd, şarkı gibi birtakım aksâma münkasımdır. Her kısımda 'alâ-vechü'l-kemâl mütênâsib ve mütêsâvî bir iktidârî câmi' ben deha bir dîvân görmedim. Şu iktidârın ictimâ'ı kâbil olamadığından mı ve yâhüd meşreblerin ihtilâfıyla her şâ'ir kendi tabî'atına muvâfık bulunan aksâmı bi'l-iltizâm o vâdiye sülûk edegeldiğinden mi her ne ise ba'zı kısımlarda muktedir söz erleri zuhûra gelmiş ise de müteferridleri pek azdır. Meselâ kasâ'idde Nef'î, târîhde Sürûrî teferrüd eylemiş gazelde de Fuzûlî, Bâkî, Nâbî, Sâmî, Nedîm, Râgıb teşhir etmiş, Nâ'îlî gazel-gûluk

tarzında sayılanların ulularından olup kendine mahsûs bir makâm-ı ihtirâma geçmiştir.” (İsmet, 1318, 6).

Hersekli Ârif, mektubunun devamında Nâ’îlî’nin gazeline yazdığı bir naziresini eklemiştir. Son olarak da “her dönemin mevki makam sahipleri, her makam sahiplerinin de kendilerine has bir davranış şekli, irfân ve olgunluk keyfiyeti olduğunu, yenilere düşenin eskileri saygı ve rahmetle hatırlamak olduğunu, yoksa üstünlük gösterileriyle geçmiştekileri aşağılamaya çalışmanın uygun olmadığını” dile getirir (İsmet, 1318, 8).

Müstecâbîzâde İsmet, Mektep’teki yazısında az çok şiirle ilgilenen herkesin Nâ’îlî-i Kadîm adını duyduğunu söyleyerek söze başlar. Yazara göre, “Nâ’îlî-i Kadîm –duygu inceliği ve hayâl zarafeti ile, sözlerin ayırımına ve anlatımın açıklığına son derece riayet ederek benzerlerinden ayrılmış, Osmanlı’nın üstat şairlerindedir. Söyleyiş tarzı çok uyumludur. Fakat bu uyum, zamanında “şairlerin hükümdarı” olan Nef’î’nin şairlik ahengi gibi korkusuz ve kahramanca değil, yıldızlarla dolu bir gecede ağaçlık bir yerin sessiz gölgesi altında yavaş giden ve sahillerindeki her zümrüdü fidanı, gökyüzüne ulaşan hayallere yuva olan kararsız bir ırmağın hüznü bir nağmesi gibi sevdalıdır.” (İsmet, 1310, 391) diyerek şair hakkında sanatkârâne ifadelerle söze giriş yapar.

Nâ’îlî’den bahseden bütün kaynaklar, onun şiirde yeni bir çığır açtığını ve şiire farklı bir üslûp getirdiğini belirtir. 17. yüzyıl divan şiirinin en belirgin özelliklerinden olan incelik ve nezâket, Nâ’îlî’de hemen kendini gösterir. Derin anlamları, geniş hayalleri, renkli ve abartılıdır. Sebk-i Hindî’nin bir özelliği olarak şiirde yabancı kelimeler ve uzun tamlamalara yer vermek, onun şiirinin anlaşılmasını zorlaştırır (İpekten, 2019, 5). İsmet’e göre, “şairin şiirlerinde ruha tanıdık gelen öyle âşıkâne incelik ve edibâne bir saflık vardır ki, çağdaşı olan şairlerin hiçbirinin eserinde görülmez. Zaman zaman hikmetli ve yüce fikirli sözler söylediği de görülür. İlhamını gayet nazik ve kendine has bir vâdide yazar. Öyle hoş giden tabirler ortaya çıkarır ki insanın okudukça hayranlığını kazanır. Bazı ustaca şiirleri o kadar nazik ve sağlam şeylerdir ki ona benzeterek yazmanın ihtimali yoktur denilebilir. Ustalık mizacının temizliğine asla yakıştırılmayacak düzeyde sıradan sözleri de az değildir. Şair, söz sanatlarına pek de önem vermez. İyi kötü bir mânâyı ustaca bir üslup, seçilmiş ve gösterişli bir ifade ile şiir ipliğine dizmek merakındadır. Şairlik kudretini en fazla gazel sahasında göstermiştir.” (İsmet, 1310, 392).

Yazar, Nâ’îlî’nin sanat özelliklerinin daha çok gazellerinde aranması gerektiğini belirterek onun bir “gazel şairi” olduğunu açıklar. Bu vesile ile de “Gazel ne demektir?” şeklinde bir giriş yaparak bu bahse geçer. Daha önce Mektep’te “Veled Bahâyi”nin gazel hakkında kapsamlı bir yazı yazdığına işaret eden İsmet, ardından gazelin tanımını verir. “İran ve Osmanlı edebiyatlarının kaynağı olarak Arap dilinde gazel, güzellik ve aşka bağlı olan hüküm ve şeylerin, çeşitli hayaller, edebiyat mazmunları ve şiir sanatları ile süslenmesinden ibaret olduğu hâlde, yüzyıllardır fikir ilerlemelerine uygun olarak konusunun genişlemesi ve olgunlaşması gerekirken aksine bundan uzaklaşarak türlü türlü renklere girmiş ve hatta bir zamanlar dilimizde gazel adı altında yazılmış birtakım saçmalıklar gazel vâdisinin terk edilmesine sebep olmuştur. Hâlbuki bunlar ne bugün ne de geçmişte gazel olarak değerlendirilemez. Çünkü bunlar gazelin asıl mevzusundan uzaktır.” (İsmet, 1316, 392). Müstecâbîzâde İsmet’in bu ifadeleri aslında divan şiirinin son dönemlerindeki edebî gerilemenin de savunması niteliğindedir. Yenilikçi ve genç şairlerin gazelin şimdiki hâline bakarak “sone” gibi batılı nazım şekillerini tercih

etmeleri, aslında gazelin eski ihtişamından uzak olduğu fikrine sahip olunmasındandır. İsmet'e göre bugün yazılan şiirler pek de gazel addedilmeyecek niteliktedir ve Osmanlı şiirinin parlak dönemleri örnek alınarak onlar gibi şiirler kaleme almak gerektiğini savunur.

Yazar dönemin tartışılan meselelerinden kafiye ve redif gibi konulara da temas eder. Kafiye, Ara Nesil şairleri için, şiirde üsluba güzellik katan unsurlardan biri olarak ele alınmasının yanı sıra şiirin doğallığının önüne geçmemeli görüşü de savunulur. Bu şairlerden Menemenlizade M. Tahir, “gramer ve kafiye unsurları ile zihin yorulmamalı, şair kalemine nasıl geliyorsa öyle yazmalı” anlayışındadır. Yine genç şairler arasında kafiyenin kurallara uygun olarak uygulanmasından ziyade, güzel ve tabîî şiirler yazılması daha mühimdir, görüşü savunulur. “Göz için mi kulak için mi kafiye” tartışmaları arasında şairler, kafiyenin gerekli olduğunu ancak mânâyı lafza kurban etmemek gerektiğini belirten yazılar kaleme alırlar. Ancak Fahreddin Ferruh gibi, vezin ve kafiyeyi şiirde lüzumsuz gören yazarlar da vardır. Onlara göre, “kafiye şiirin önem verilecek bir unsuru değildir. Şiirde lafız oyunları ile vakit geçirmemeli, şiirin şekli yönü olan vezin ve kafiye ile uğraşmamalı ve mânâyı ve hissiyata önem verilmelidir.” (Babacan, 1993, 33-37). Müstecâbizâde İsmet de bu görüşleri destekler nitelikte yazısını sürdürür. Ona göre, “Kafiyeleri sırasıyla bir sayfaya dizdikten sonra onların gönle ilhâm edebileceği fikir ve mânâları düzenleyerek gazel adı altında ilk beyti birbiri ile kafiyeli olarak ortaya konan beş beyit, bu bahsin tamamıyla dışında kalır. Zamanın gerektirdiği bilgi sermayesine sahip olup da yüksek bir şairlik kabiliyetiyle yaratılanlar, duygularını ve manevi tesirlerini, tabiat çehresinin rengarenk yüce manzaralarına ve sonsuz büyümlü güzelliklerine tatbik etmek suretiyle her alanda olgunluk ve kudret gösterebilir. Şiir kısımları içinde gazeldeki seçkin hususiyetlerden biri de, sadece tahrif edilmiş bir arzunun nağmesi olmak bakımından, kalbe olan özel etkidir. Gerçekten de gazel sahası dardır. Gerçekten gazele nispetle şiir yazmaktaki kolaylık inkar edilemez. Fakat doğal ve duygusal olarak yazılmış gazellerin varlığı nasıl inkar edilebilir? Bilhassa şiir yazarken de vezin düşüncesi ve kafiye esaretinden büsbütün kurtulunamaz.” (İsmet, 1316, 392).

Ara Nesil'de bir problem olarak tartışılan konulardan biri de vezindir. Vezin, kafiye ile beraber şiirde ritim ve ahengin oluşmasının en büyük âmillereindir. Fransız edebiyatında bir örneği ve benzeri görülmediği bahanesiyle aruz veznine karşı olanlar, eski şiir taraftarlarınca şaşkınlık ve hayretle karşılanır. Çünkü aruz vezni, hece saymaktan ibaret olmayıp şiire bir musîkî katmaktadır (Babacan, 1993, 29-30). İsmet de aruzun şiir için öneminden bahseder. Özellikle genç şairlerin Osmanlı şiiri için veznin gereksiz olduğu yönündeki tartışmalara değinerek bu türlü değerlendirmelerin edebî zevkten ve şiire vukûfiyetten uzak olduğunu, veznin Osmanlı şiirini ayakta tutan bir unsur olduğunu bildirir. Bu bahse cüret etmek, şiir ehlinin nazarında gülünecek bir durumdur. Ediplerin de gençleri bu yolda cesaretlendirmemeleri gerektiğini belirtir:

“Nev-residegân-ı heves-perverân-ı edibimizden ba'zıları, şî'r-i Osmânî'de veznin 'adem-i lüzûmuna dair mütâla'a beyânına kalkışıyorlar. Bu dürlü mütâla'anın fikdân-ı zevk ü vukûfdan neş'et eylediği meydânda ise de öyle devr-i sabâvetde âheng-i şî'r-i Osmânî'nin medâr-ı kıyâmı olan veznin 'adem-i lüzûmundan bahse cür'et etmek zevk-âşinâyân-ı erbâb-ı edebî mecbûr-ı tebessüm edecek hâletden olmakla berâber bi'l-âhire kâ'ili için câlib-i şerm-sârı olacak hadd-i nâ-şinâslıklardan olduğu cihetle üdebâmız böylelerini uzun uzun takdîr-nâmeler ile teşcî'den vazgeçseler fenâ etmiş olmazlar. Çünkü böyle şeylerin ezhân-ı nev-residegâna sû-i te'sirâtı görülüyor. Âşinâ-yı vezn olsa mevzûn söylemekden

vazgeçmeyeceği tabî'i olan etfâl-ı edibimiz (!) böyle mühim mesâ'il-i edebiyeye dâ'ir beyân-ı mütâla'aya kalkışır ve mütâla'atını dürüst bir yolda ifade etmek şöyle dursun hattâ doğru yazmaktan âciz bulunur da bu da mazhar-ı takdîr-i üdebâ olursa artık düşünmeli." (İsmet, 1316, 392).

Ara Nesil içerisinde eski şiir taraftarı şairler için Nâcî adeta bir ekoldür. Bu bağlamda Muallim Nâcî kendi mitosunu yaratmıştır denilebilir. Gazel yazmada çok yetenekli olan Muallim Nâcî'nin başlatmış olduğu "gazel furyası", eski alışkanlıkların, klasik zevk ve estetiğin hatırlanması ve yaşatılması biçiminde tezahür etmiştir. Öyle ki yeni tarz şiirde kalem oynatamayan ikinci sınıf bazı şairlerin bile Nâcî'nin gazel furyasından sonra kaleme sarıldığı görülür. Yeni yeni gazeller yazıp nazireler, tahmisler, müşterek şiirler vs. kaleme almışlardır. Özellikle Muallim Nâcî'nin şiirlerine pek çok nazireler yazılmış, Nâcî kendisi de "Mes'ûd-i Harabâti" mahlasını kullanarak eski İran şairlerine öykülmüştür. Herhangi bir gazete veya dergide Nâcî'nin bir gazelinden sonra hemen takipçilerinin nazireleri görülmüştür (Kolcu, 2018, 15). Bu yüzden Ara Nesil şairleri Muallim Nâcî yolundan giderek yazdıkları yazılarda gazel hakkında da etraflı mülâhazalarda bulunmuşlardır. İsmet'in gazelle ilgili değerlendirmeleri de buradan ileri gelmektedir:

"Gazel sahası sonradan bozulmuştur. Eskilerden hassas ve şair yaradılışlı olanlar İran edebiyatından aktarma yapmakla beraber, zamanlarına göre, tabiatın güzelliğine delalet edecek birçok güzel eserler kaleme almışlardır. Fakat iş gittikçe çığrından çıkarak bir dönem bu aktarmalar çok kötü şeylere ayrılmış ve adeta Farsçada makul olmayan birtakım uygunsuz şeyler alınıp edebiyatımız kötü bir hâle getirilmiştir. Yoksa İran edebiyatı denilen güzel ve nadir hazine içerisinde sonsuza kadar önemini koruyacak değerli söz mücevherleri mevcuttur. Şairlikle şöhret kazananlarımızdan, mesela Haşmet, her beyti ayrı bir telden çalan vezinli ve kafiyeli söz söylemeyi; Vehbî sözü cinasa boğmayı şiir zannederlermiş. (...) Acayip olan şurasıdır ki bu çeşit saçmalıklar genellikle gazel adı altında yazılmış. Gazel denildi mi lafızları açık ve ahenkli, anlamı ince ve ruhun yadırgamayacağı şekilde olmalıdır. Zamanımızda gazeller hakkındaki itirazların çoğu, heyecan verici bir gazelde bir mazmun yer alsa bile, üslubuna yönelik bulunuyor. Yoksa o gazelin barındırdığı âşıkâne inceliklerin anlamlarına bakan olmuyor. Gerçekten de önceki şairler sınırlı alanlarda şiir söylemişlerdir. Fakat bu sınırlılık sonrakilere yadigar bıraktıkları divanların hepsinin içerdiklerinin incelemeye layık olamayacağı anlamına gelmez." (İsmet, 1316, 393)

Yukarıda İsmet'in gazelle ilgili değerlendirmeleri her ne kadar eski şiire yönelik bir tenkit gibi görünse de aslında bunu klasik edebiyatı savunduğu için yapar. Yeni edebiyat taraftarlarınca batılı ürünler karşısında gazeli savunmak durumunda kalan yazar, aslında gazelin yeteneksiz ve şairlikten uzak kimseler tarafından bozulduğunu belirtir. Haşmet, Vehbî gibi şairlerin "sözü cinasa boğmaya çalışmasını, her telden çalan vezinli ve kafiyeli söyleyişlerini gazel kabul etmemek" gerektiğini belirtir. Ancak eski şairlerin güzel ve estetik mânâlarını, mazmunlarını görüp de sırt çevirmek uygunsuz bir tavidir. "Müstecâbizâde İsmet'e göre eski şairlerin tekrara düşmeleri ve belli mazmunlar etrafında eserler vermeleri onların okunmaması veya reddedilmesi için bir sebep teşkil etmemelidir. Zîra edebiyat bir devirler ve yenilikler silsilesidir, mühim olan eskinin üzerine yeni bazı şeyler ilâve edebilmektir. Nâ'ilî-i Kadîm'e de bu açıdan yaklaşmak gerekir." (Babacan, 1993, 95).

“Bize yakışan eskilerin eserlerini inceleyerek zamanımızdan kabul edilebilecek birtakım güzel ve görülmemiş şeyleri seçmek ve yazılan incelemelerle onların manevî şahsiyetlerini açıklamaktır. Yoksa eskilerin eserlerinden bir şeyi görür görmez, “*Aman efendim, atın şunları, okunur şeyler değildir. Bin senelik mazmunlardan bıktık usandık*” demek söz değildir. Onların içinde pek fenâ şeyler bulunduğu gibi, çok güzel şeyler de vardır. Bir gül fidanı üzerinde sekiz on tane gonca bir milyon diken bulunur. Bu hâliyle gül fidanı fenâ olmak şöyle dursun bir çölü süsleyen latif bir çiçeğin en dikkat çekenidir. Söylenenlerden maksat, şiir yazmak için her hususta eski eserleri örnek alalım, mutlaka gazel tarzında söz söyleyelim demek değildir. Gazel söylemek, anlamsız ve boş lakırdı etmek demek de değildir. Her şeyi erbâbı yazarsa güzel olur. Yoksa ne bilgisi ne yeteneği olmayıp da şunu bunu taklit ederek vakit geçiren edebiyatın eli boş kimselerinin yazdıkları manzum sözler, gazel olsa da okunmaz manzume de.” (İsmet, 1316, 393).

Yazar bu ifadelerle eski şiirimizin güzel örneklerinin alınması gerektiğini dile getirir. Bu yönüyle dönemin diğer bir muharriri Mehmed Celal’le örtüşür. Mehmed Celal, “Divanlar” adlı makalesinde edebiyat heveslisi gençlerin rastgele divanları karıştırarak bazı kötü gazelleri taklit etmeye çalışmalarını eleştirir. Çünkü her divan sahibi şair, iyi şair demek değildir. Kaldı ki Fuzûlî gibi büyük şairlerin bile divanlarındaki her gazel birbirine denk değildir (Andı, 1995, 69). O yüzden batı yanlısı şairlerin, gazellerin kötü örneklerini göstererek gazel vadisine saldırmamaları, gençlerin seçkin şairlerin iyi gazellerini örnek almaları tavsiye edilir.

İsmet’e göre gazel (şiir) yazmak dış görünüşe ait unsurları öne çıkarmak, vezin ve kafiye gereksizlikleriyle ruhu boğmak, gösterişli birtakım süslerle mânâyı öldürmek demek değildir: “Onlar şiir yazmayı eşyanın dış görünüşüne ait ruhsuz vasıflar ve tasvirler ile sayfaların imlaları ve aruz bahirleri içinde yüzücülük ederek gösterişli birtakım mânâsız tabirler ile aldatıcı süsler göstermekten ibaret zannederler. Şairin hisleri ve tahayyüllerini güzel ve nazik tabiata tatbik etmek suretiyle ortaya koyduğu yüce manzumeleri okuyanlar, manevî lezzetlere dalmalı, netice itibarıyla bu his, dil ile tarif edilememelidir. Yoksa öyle bayağı şeyler daima alaylı bir gülüşe hedef olur. Biz bugün, ne saf nükteli sözler satmak maksadıyla yazılmış olan, yılan saçlardan, kılıç gibi kaşlardan, kıl gibi ince belden, yok denecek kadar küçük ağızdan, ne de bilgisiz ve yüzeysel bakış açısıyla yazılan çiçekli, semalı, bulutlu, denizli, suçlar ile dolu, mânâsız manzumelerden hoşlanıyoruz. İnsaf edilsin! Şiir bu demek midir? (İsmet, 1316, 392-393).

Müstecâbîzâde İsmet’in kendisinin de gazel nazım biçimini tercih ederek şiirler kaleme alması, onun edebî anlayışını ortaya koymasından önemlidir. Çünkü şair, Servet-i Fünûn dönemiyle aynı zamanda şiir yazmasına rağmen, nazım biçimi konusunda onlara uymamış, klasik Türk edebiyatı şekillerinden gazel, kaside gibi şiir şekillerini tercih etmiştir. Serbest müstezad, sone gibi şekillerin kullanıldığı bir ortamda, temalardaki yenilikleri takip etse de nazım biçimleri konusunda divan şiirine bağlılığını ısrarla sürdürmüştür. Onun şekle yönelik bu tutumu, aynı zamanda edebî tercihinin de açık bir göstergesidir. Nitekim İsmet’in Tevfik Lâmi ile kaleme aldığı bir müşterek gazelde,

Ne derlerse desinler herze-gûyan

Gazel vâdisi vâdi-i beyândır

şeklindeki sözleri, rakiplerine meydan okuyan ve gazel nazım şekline bağlılığını ortaya koyan bir ifadedir (Özsarı, 2007, 192-193).

Yazar, “Gelelim Nâ’îlî-i Kadîm’e” diyerek sözü yine Nâ’îlî’nin şairliğine getirir. Yukarıda Arif Hikmet ve Müstecâbizâde İsmet arasında geçen mektuplaşmada, Nâ’îlî’nin divan edebiyatındaki hususî yerine değinilmişti. Gerçekten de Nâ’îlî-i Kadîm’in şiirleri daha yaşadığı dönemden itibaren rağbet görmüş ve beğenilmiştir. Bu etki, özellikle 19. yüzyıl şairleri arasında daha da belirginleşmiştir. Dönemin önemli mahfillerinden *Encümen-i Şu’arâ* şairleri arasında da Nâ’îlî üstat olarak görülmüş, hatta bunlar tarafından yeniden keşfedilmiştir denilebilir. Gerek *Encümen-i Şu’arâ* gerek sonraki dönem şairleri Nâ’îlî’nin şiirlerine sayısız nazireler yazmışlardır. Tabiri caizse bu dönemde eski Türk edebiyatı taraftarları arasında bir “Nâ’îlî mektebi” ortaya çıkmıştır (Şen, 2024, 15).

Yazar Nâ’îlî’nin hayatı hakkında bilgi vermeden önce şairliğinden bahseder. Önce şairin kasideleri hakkındaki görüşlerini belirtir. Bu hususta da şairin kasidelerini Nef’î’ninkiler ile mukayese eder. Nâ’îlî, İran edebiyatına en çok vâkıf olan şairlerden biri olduğu hâlde, Nef’î gibi kaside yazmaya muvaffak olamamıştır. Kasideleri soğuk ve cansızdır. Bu şiirlerin içinde seçmeye layık bir beyit bile bulunmaz. Müstecâbizâde İsmet, kaside mevzusundaki gerçekçi mukayesesini, Nef’î’nin sanat üstünlüğünü anlatarak sürdürür:

“Eş’arının mütâla’asından anlaşıldığına göre edebiyât-ı İrâniyeye en ziyâde vukûfu olan şairlerimizden olduğu hâlde şiddet-i tasavvur, ihtîşâm u şa’şa’a-i ifâde ile temeyyüz etmiş olan Nef’î gibi kasîde tanzîmine muvaffak olamamıştır. Kasâ’idi serâpâ sovuktur. Nef’î’nin kasâ’idine nisbeten içinde şâyân-ı intihâb bir beyt bulunamaz. İnsân, Nef’î’nin elfazındaki o sâhirâne insicâm ve âhenge bakar da hayrân olur. Hele hamâsiyât vâdisinde yazdığı şeyleri okurken nefesinde bir eser-i celâdet hisseder. Târîh-i edebiyât-ı Osmâniyemizde müşârün-ileyhe mu’âdil bir kasîde-perdâz dehâ zuhûr etmemiş olduğunu ve binaenaleyh kendisinin dehât-ı edebden bulunduğunu itirâf eder. Mu’ahhiren Nâ’îlî divanını ele alıp da kasidelerini gözden geçirmek istese matla’sından ruhu sıkılır. Bu vâdî Nef’î’ye mahsusdur. Hâlbuki o koca şâ’irin kasâ’idine nisbetle gazeliyatı öyle fevka’l-’âde addolunacak şeyler değildir. Nef’î de gazel yazar. Fakat gazelinde sûzişden eser bulunmaz. Serâpâ rindânedir.” (İsmet, 1316, 394)

Nâ’îlî gazel vâdisinde kendine mahsus bir hüznü edâ ile yazdığı şiirlerinde ruhunun şevklerini ve elemelerini tarif eder. Nâ’îlî’nin şiirlerinde ana duygu ıstıraptır. Şair, sadece Hint üslûbunun özelliği olduğu için değil, zayıf ve hastalıklı bünyesi, mesleğinde ve yaşamındaki sıkıntılardan ötürü kendi hayat tarzı olduğu için şiirde ıstıraba yer vermiştir. Bu yönüyle şiirinde karamsar dünya görüşü hâkim olmuştur (İpekten, 2019, 5).

“Nâ’îlî-i Kadîm ise kendine mahsûs bir edâ-yı hazîn ile inşâd ettiği gazellerinde ekseriyâ âlâm u eşvâk-ı rûhâniyesini ta’rîfe çalır. Binaen-aleyh gazeliyatı sûz-ı efgen kılıp erbâb-ı hevâdır.(...) Koca üstâd bu gazelinde pek teng kavâfi ihtiyar etmiş olduğu hâlde sâmi’a-i vicdâna o kadar latif bir suretde te’sîr ediyor ki insanın okudukca okuyacağı gelir. Zaten o kendi sünuhât-ı hayaliyesinin ciyadet ü letafetine meftûn olarak yine kendi hakkında bila-ihtiyar:

Gazeli böyle söyler üstat söyleyince

dermiş. Şairin böyle müheyyîc-i hissiyât olan garâmiyyâtını gûş edenlerin kendisiyle hem-zaban ikrâr olmaları tabiidir.” (İsmet, 1316, 395).

Hint üslubu, şiirin konusunu da değiştirmiştir. Nâ’îlî, şiirde dış ortam yerine insanın iç âlemine yönelmiştir. Sözden çok anlam derinliğine önem veren şair, bunun sonucu olarak şiirini kısa, dolgun, “veciz ve münakkah” söylemiştir. Nâ’îlî

muhayyilesi güçlü bir şairdir. Onun hayalleri, soyut kavramlar üzerine kurulmuş ve somut kavramlarla birleştirilmiş zengin, renkli ve ince hayallerdir (İpekten, 2019, 5). Nitekim Müstecâbîzâde de Nâ’îli’nin lafızları seçerek kullandığını, yeni tâbirler getirmek hususunda maharetli olduğunu ve bu yeteneğin başka şairlere nasip olmadığını belirtir (İsmet, 1316, 395)

Yazar, bu değerlendirmelerinden sonra Nâ’îli-i Kadîm’in biyografisine yer verir. Müstecâbîzâde’nin Nâ’îli’nin hayatı hakkında verdiği kısa bilgiler, tezkirelerdeki bilgileri tekrar mâhiyetindedir:

“Nâ’îli-i Kadîm İstanbulludur. Adı Mustafa’dır. Evâ’il-i hâlinde tahsîl-i ‘ulûm etdikden sonra aklâm-ı mukâttâ’âtdan Ma’den kalemine intisâb etmiş ve tedricen terakkî ederek kalemde ser-halife olmuştur.” (İsmet, 1316, 395).

Müstecâbîzâde İsmet Bey, Nâ’îli’nin matbu divanında bir iki şiirin “Tarzî” mahlasıyla kaleme aldığını belirterek kendisinin evvelce bu mahlası kullandığı ve daha sonra Nâ’îli mahlasını tercih ettiği ihtimâlini ileri sürer.⁶ Bu konuyla ilgili de Neşâtî ve Sürûrî’nin de mahlas değiştirdiğine yönelik anektodlara yer verir:

“Matbu’ı olan divanında “Tarzî” nâmına bir iki parça şey vardır. Kendisinin evvelce bu nâm ile tahallüs edip de mu’ahhiren terk etmiş olması vârid-i hâtır olabilir. Letâ’if-i rivâyât-ı edebiyedir ki müşarûn-ileyhin mu’asırından şair-i şehîr Neşâtî evvelce “Semendî” tahallüs edermiş. Bu nâm ile asrın şeyhülislamına bir kasîde takdîm etmiş. Şeyhülislam Efendi Neşâtî’nin kuvvet-i tab’ını tahsin ile beraber kendisine “Çelebi! Müstead bir adama benziyorsun lâkin Semendî at canbazı demektir. Bundan sonra mahlasın Neşâtî olsun” demiş ve şair bu mahlası kabul etmiştir. Sürûrî’nin de evvelki mahlası Hazînî idi.” (İsmet, 1316, 395).

Müstecâbîzâde İsmet, son olarak Nâ’îli-i Kadîm’in yaşadığı dönemdeki şairlerin adını sıralar ve şairin vefatına düşürülen tarihlerden birkaç örnek vererek yazısına son verir:

“O zamân Şeyhülislâm Yahyâ, Şeyhülislâm Vassaf, Nef’î, Cevrî, Vecdî, ‘Azmi-zâde Hâletî, ‘İsmetî, Neşâtî, Sabrî-i Şâkir, Nev’î-zâde ‘Atâyî, Nazmî, Nisârî ve daha pek çok efâzıl u sühan-verân zuhûr etmişdir. Nâ’îli-i Kadîm bunlardan bilhassa sadr-ı Rum olup 1070 tarihinde irtihâl etmiş olan İsmetî ile şair-i meşhur Vecdî’ye muhabbet ve muhalasat-ı samimiyesi olduğu divanından anlaşılıyor. Nâ’îli-i Kadîm 1077 târihinde azîm-i dâr-ı bekâ olmuştur.” (İsmet, 1316, 395)

2.2. Antere bin Şeddâd⁷

⁶ Haluk İpekten, Müstecâbîzâde’nin yanıldığını belirterek Tarzî’nin başka bir şair olduğunu ileri sürer. Halbuki İsmet, Nâ’îli’nin böyle bir mahlas kullanmış olmasını bir ihtimâl olarak değerledirerek Nâ’îli’nin mahlasının Tarzî olduğu konusunda kesin hüküm vermekten kaçınır. Nitekim İsmet, Nâ’îli kitabında da bu konuya dair ifadelerini çıkarmıştır (Özsarı, 2007, 237).

⁷Antere b. Şeddâd b. Amr (ö. 614?), Muallaka şairlerindedir. Babası Necid’de oturan Abs kabilesinden olduğu için el-Absî nisbesiyle tanınır. Küçük yaştan beri sevdiği amcasının kızı ile evlenmesine müsaade edilmeyen Antere, kölelikten kurtulup sevgilisine kavuşmak için bazı kahramanlıklar göstermek zorunda kalmıştır. Belli bir dönemden sonra ata binmeye ve güzel şiirler söylemeye başlayan Antere, Arap kabilelerinin hücumuna uğramış, cesaretini ispat etmek için de düşmanın üzerine atılıp kahramanca çarpışmıştır. Cahiliye devrinde kahramanlıklarıyla bilinen üç siyah köleden biri olan Antere, Abs kabilesinin hem büyük bir şairi hem de cesur bir kahramanı olarak ün kazanmıştır. Dâhis ve Gabrâ savaşlarında büyük kahramanlıklar göstermiş, meşhur muallaka şiirlerini de bu savaştan sonra yazmıştır. Baştan sona gazel ve hamâsî şiirler yazan şair, bu şiirlerinde aşk ve seveda hatıralarını, cesaretini, kahramanlığını ve cömertliğini dile getirmiştir (Muhtar, 1991, 237).

Müstecâbizâde İsmet’in biyografik yazılarından birisi de Arap Cahiliyye döneminin önemli şairlerinden Antere bin Şeddâd hakkındadır.⁸ Yazar, meşhur “Mu’allakâ” şairlerinden biri olan Antere’yi şiirindeki hamâsiyât (yiğitlik, kahramanlık) yönüyle ele almıştır. Zaten yazısının başlığı da “*Antere’nin Hamâsiyâtından*” şeklindedir. Yazısının giriş bölümünde önce şairin şiirini tercüme eden Müstecâbizâde İsmet, daha sonra Antere hakkında biyografik bilgiler verir.

Müstecâbizâde İsmet, Ara Nesil döneminde destânî ve hamâsî şiir yazma geleneğini destekleyen şairlerdendir. Nitekim kendisi de *Dâstân-ı Zafer* adlı bir manzume kaleme almış ve Türklerin Rumeli’ye geçişi ve Gelibolu Fatihî Şehzade Süleyman Paşa’nın kahramanlıklarını anlatmıştır. *Dâstân-ı Zafer*, Müstecâbizâde’nin Servet-i Fünûn döneminde ferdî konuları ele alan edebî anlayışa karşı olarak II. Abdülhamit döneminde de toplumsal konuların yazılabileceğini göstermiştir. Yazarın bu eseri ve Antere hakkındaki mütalaaları milli ve tarihî konulara verdiği önemi de gözler önüne sermektedir. İsmet, Türk edebiyatındaki hamâsî şiirin kaynağını Cahiliye dönemi Arap şiirinden Antere’ye kadar götürmektedir. İsmet’in hamâsî şiir yoluyla dikkat çektiği diğer bir nokta ise edebiyatın işlevi üzerinedir. Devrin edebiyatçıları çeşitli sebeplerle içe kapanık ve ferdi konuları işlerken Müstecâbizâde İsmet de edebiyatın yararlılık ve toplumsallık işlevine yönelmiştir. Ona göre garamiyat ve aşk konulu şiirlerdense hamâsî içerikli şiirler daha yararlıdır (Özsarı, 2006, 147-150). Yine o yüzyılda Osmanlı Devleti’nin sıkça harp ve isyanlar ile uğraşması ve aynı zamanda gençlerde bir millî şuur oluşturma niyeti, İsmet’in hamâsî şiire yönelmesinin sebeplerindedir.

Müstecâbizâde İsmet, Nâ’ilî makalesinde olduğu gibi, hamâsî şiir türünü canlandırmak isterken de yine başta klasik edebiyatımız olmak üzere, Arap ve Acem şiirlerinin örnek alınması gerektiğini belirtir. Eğer şairlerimiz batı edebiyatları yerine doğu medeniyetlerinin edebiyatlarına yönelseydi, şiirimiz bugün müşahedeye dayanan ve gerçeğe daha yakın bir estetik zevke ulaşmış olacaktı. Yabancı milletlerin edebiyatlarından etkilenmek doğaldır ancak aşırıya kaçıp taklide düşmek millî edebiyatın gelişmesine engel olacaktır (Babacan, 1993, 254).

İsmet, yazısının ana bölümünde Antere’nin biyografisine yer verir. Antere, büyüklük taslayan, yüce himmetli, cesur ve yetenekli bir Cahiliye şairidir. Arap edipleri, şairin şiirlerinde hoşla gitmeyen lafızlar ve garip mânâlar olmadığını belirtirlermiş. Doksan sene yaşamış olan şairin hamâsiyyat vadisinde yazdığı şiirler, kendisinin nasıl kahraman yaradılışlı bir şair olduğunu ortaya koymaktadır:

“Antere bin Şeddâd el-Absî, ekâbir-i şu‘arâ-yı Câhiliyedendir. ‘Uluvv-himmet, kibr-nefs, şiddet-batş, semû-fitrat gibi mezâyâ-yı ‘âliye ile bir şâ’irdir. Ma‘hazâ gâyet latîfû’l-hadrâ, halîm, kerîm, bir zât imiş. Bülegâ-yı ‘Arap ‘Antere’nin eş‘ârında elfâz-ı mütênâfire, me‘ânî-i garîbe bulunmadığını beyân etmişlerdir. Müşârün-ileyhin hamâsiyyât vâdisinde yazmış olduğu eş‘âr, kendisinin hârîka-i rûzigâr nasıl bir şâ’ir-i kahramân-şi‘âr olduğuna delâlet etmektedir. Doksan sene mu‘ammer olmuşdur.” (İsmet, 1311, 17)

Müstecâbizâde İsmet, şairin hayatı ve sanatı hakkında kısaca bilgi verdikten sonra, onun şiir özelliklerini Osmanlı şairleriyle mukayese üzerinden değerlendirir. Osmanlı şairleri arasında “hamâset-perverâne” şiirler yazan yegâne

⁸ “Antere’nin Hamâsiyâtından”, *Mektep*, 4. Sene, nr. 2, 21 Eylül 1311/3 Ekim 1985, s. 17-18. (Özsarı, 2007, 263).

şairin Nef'î olduğunu iddia eder. Ancak İsmet'e göre Nef'î'nin de hamâset şiirleri pek azdır. Eğer Nef'î de bir "târih-i zafer" yazmış olsaydı o da kahramanlık şiirleri bakımından hafızalara kazınırdı.

"Şu'arâ-yı sâlife-i 'Osmâniyye içinde böyle hamâset-perverâne şi'rler tanzîm eden Nef'î'den 'ibâretidir. Lakin müşârûn-ileyhin hamâsiyâtı pek azdır. Eger 'ömrünü bu yolda tanzîm-i eş'âra sarf etmiş ve bi'l-farz -evvelcede söylendiği vech ilemanzûm bir târih-i zafer yazmış olsaydı ilâ-nihâye ziyet-bahş-ı hâfiza-i enâm olurdu." (İsmet, 1311, 18)

Yazar, sonraki şiirler içerisinde de bu vâdide şiirler kaleme alan kimselerin bulunduğunu belirtir. Ancak onlar güzel huylar, izzet-i nefis ile millî ve insanî faziletleri öğretecek şeyler yazdıkları hâlde, okurlar bu güzel hasletlere dikkat etmeyerek sadece âşıkâne şiirlerle ilgilenirler. İsmet, bilmem kaç beyitlik bir âşıkâne nazım yazmaktansa, Gelibolu Fâtîhi Süleyman Paşa gibi uluların kahramanlıklarının yazılmasının ve bu kahramanlıkların milletin çocuklarına Osmanlı ihtişamını anlatılmasının daha önemli olduğunu vurgular. İnsan, kahramanlık vâdisinde öyle eserleri okumaktan hem lezzet alır hem de insanlık faziletlerini öğrenir:

"Ahlâf içinde bu vâdide izhâr-ı iktidâr ü kemâl eden bir kaç zât vardır. Ancak anlar bize meyl-i mekârim, istihkâr-ı za'af ü 'aciz, 'izzet-i nefis gibi fezâ'il-i milliye ve insâniyyeyi ta'lim edecek öyle bir çok nümûneler bırakmış oldukları hâlde biz şi'rin bu kısmına aslâ 'atf-ı nazar-ı iltifât etmeyerek dâ'imâ garâmiyyât ile uğraşyoruz. Bu gün bilmem kaç yüz beyitli bir nazm-ı 'âşıkâne yazmaktan ise bi'l-farz Gelibolu Fâtîhi Süleymân Pâşâ gibi e'azımın ef'âl ü muzafferiyât-ı kahramânânesini nazmen beyân ile etfâl-i millete sevâbık-ı fâhire-i 'Osmâniyyeyi öğretmek elbette evlâdır. İnsân, hamâsiyyât vâdisinde yazılan böyle merdâne sözleri okumaktan hem telezzüz eder hem fazîlet-i insâniyyeyi öğrenir." (İsmet, 1311, 18)

Müstecâbîzâde İsmet'in, Antere b. Şeddâd hakkında kaleme aldığı bu yazı ile dönemin Osmanlı toplumu içerisinde, eski şiirleri anarak bir uyanış ve farkındalık yaratmak istediği düşünülebilir. Öte yandan yazarın kendisinin de bir kahramanlık eseri kaleme aldığı göz önünde bulundurulduğunda, bir yönüyle eski şiirlerin izinde olduğu ve eski şiirlerin o dönem için hâlâ beslenilmesi gereken bir kaynak olduğu fikrini savunduğu âşikârdır.

2.3. Hayâlî-i Buhârî⁹

Müstecâbîzâde İsmet'in biyografî türündeki bir diğer yazısı da "Hayâlî-i Buhârî'nin Bir Münâcât-ı 'Ârifânesi" başlıklı makaledir. Bu yazısını da 24 Ocak 1985 tarihinde Mektep dergisinde yayımlamıştır.¹⁰ Yazıda eski İran şairi Hayâlî-i Buhârî'nin bir münâcâtı konu edilir. Yazar makalesine Allah'ın yüceliği, O'na olan muhabbet ve insanların Cenâb-ı Hakk'ın büyüklüğü karşısındaki acziyeti gibi konuların işlendiği Hayâlî-i Buhârî'ye ait olan bir münâcâtın tercümesini vererek başlar:

"Ey nâvek-i gam u âlâmına kulûb-ı derdmendân-ı 'uşşâk, hedef olan ma'sûk-ı hakîkî! Delîl-i şân-ı 'azamet ü vahdâniyetin olan bütün mahlûkât dâ'imâ tezkâr-ı nâm-ı kudret ve taleb-i dîdâr-ı ulûhiyetinle meşgûldür. Sen ise anların arasından

⁹ Buharalı Hayâlî, Hâce İsmetullah Buhârî'nin öğrencilerindedir. Yetenekli ve hoş tabiatlı bir şairmiş. Dervîşâne ve akıcı şiirler yazmıştır. Kabri Buhara'dadır. Divanı Maveraünnehr, Bedahşan ve Türkistan'da çok meşhurdur (Lugal, 2011, 288; Eraslan, 2015, 13-14).

¹⁰ "Hayâlî-i Buhârî'nin Bir Münâcât-ı 'Ârifânesi", *Mektep*, nr. 23, 27 Recep 1312/ 24 Ocak 1895, s. 438 (Özsarı, 2007, 262).

gâ'ibsin. Mesâcid ü me'âbidde gûşe-gîr-i i'tikâf olarak ya'ni hâne-be-hâne dolaşarak seni arıyorum. Herkes bir lisân ile sıfât-ı semedâniyeni takdîs ü tecbîl eder. Neyzen, ney'in zemzeme-i rûhânî, mutrib, çeng ü çegânenin terâne-i asmâniyesiyle mübeccel şân-ı 'azametini olan âheng-i 'umûmi-i kâ'inâta peyrev olur. Tecelli-gâh-ı kudret olan bu mir'at-ı kâinât içinde her nerede olursa olsun mâdâm ki 'aksini görmek mümkündür. Mesâcid ve me'âbiden maksûdum sensin İlahî sen! Anlar birer bahânedir ibâretidir. Yâ Rab! Hayâlî'nin ifâ-yı ubûdiyetde vuku bulan taksirâtı ancak senin ümid-i kerem ve rahmetindedir ki icrâ-yı taksirât için bundan güzel bahâne yoktur." (İsmet, 1312, 438)

İsmet, bu tercümenin aslını görmüş olanların, onun ne kadar tesirli olduğunu bildiğini ifade eder. Hayâlî, bu münâcâtını yüce bir heyecan ile yazmış olmalıdır ki kafiyesi filan bozuk olduğu hâlde insan mazmunlarındaki yüce hissi ve ruhânî zevkleri idrak eder.

Müstecâbîzâde İsmet, yine bu yazısında da Hayâlî-i Buhârî'nin münâcâtı üzerinden eskilerin eserleri hakkında birtakım değerlendirmelerde bulunur. Eskilerin divanları incelendiğinde de bu derece yüce eserlere tesadüf olunacağını belirtir. Doğuda yetişen ârifleri meslekçe bir sayarak Bîdil, Hüsrev-i Dihlevî, Kemâl-i Hocendî, Feyzî, Hâfız gibi şairler arasında hiçbir fark görmez. Ancak Bîdil'in¹¹ fikirlerini daha açık ifade ettiğini belirtir. Onun belli bir amaçla söz söylediğini, eserlerinden bir kısmının hayal ve teşbih bakımından garip ve muğlak görünse de içerisinde lafız ve mânâ açısından düzgün parçalar bulunduğunu söyler. Yine yazının devamında Bîdil'in şiir özellikleri ile antoloji hazırlayan bir şahsın onun şiir özelliklerine yeterince vâkif olmadan değerlendirmeler yaptığını belirtir:

"Hele koca Bîdil'in icâd-ı ta'birât husûsunda nazîri yok denilse ahrâdır. Sâhib-i mütehabâtın âsâr-ı müşârûn-ileyhi şöylece geçişdirivermiş olması 'adem-i tedkîkine haml olunur. Zaten anın vücuda getirdiği mecmu'aya serâpâ müntehab nazarıyla bakılamayacağı müsbettir (...). (İsmet, 1312, 438)

İsmet, yazısının son bölümünde Hayâlî-i Buhârî hakkında biyografik bilgiler verir. Bu bilgiler ise yine diğer yazılarında olduğu gibi klasik tezkire yazarlarının yaklaşımıyla aynıdır:

"Hayâlî, meşâhîr-i 'urefâ-yı eslâfdan Hâce İsmet Buhârî'den telemmüz etmiştir. Zamanında kemâlât-ı sûriye ve manevîye ile meşhûr bir ârif-i cezbedâr imiş. Buhârâ'da medfûndur. Sâhib-i Sefîne-i Şu'arâ-i Fehîm Efendî, bu münâcâtın Kânî tarafından tahmîs olunduğunu müşârûn-ileyhin tercüme-i hâli zeylinde beyân ediyor." (İsmet, 1312, 438)

Ara Nesil şairleri, eski edebiyatımızın yanı sıra, ortak İslam kültürünün kaynaklarını, Arap ve Fars edebiyatlarının temel eserlerini, "Şark klasikleri" olarak nitelendirerek onları devrin okuyucularına tanıtmışlardır. Her ne kadar Batı tesirinde bir yenileşme hareketi devam etse de Müslüman ve doğu edebiyatları ve özellikle klasik edebiyatımız ve eski kültürümüz ile irtibatımız kesilmemiş, eski ve klasik olan yeninin içerisinde devam etmiştir (Babacan, 1993, 256). Bu yüzden Hayâlî-i Buhârî gibi şairler, eski kaynaklardan beslenme ve kültürümüzü temellendirme adına önemli isimlerdir.

¹¹ Bîdil (ö. 1133/1720), İran şiirinde Sebki-Hindî'nin önde gelen temsilcilerindendir. Farsça ve Arapça bilmenin yanı sıra, Bengalce, Urduca, Sanskritçe ve atalarının dili olan Çağatay Türkçesini de bildiği anlaşılan şair eserlerinde, tasavvuf ve Hint felsefesinin etkisinde kalmıştır. Şiirlerinde varlık sırrını çözmeye yönelik bir çaba görülür. Eserleri döneminde Hindistan dışında Afganistan ve Maverâünnehir'de de büyük rağbet görmüştür (Ferhâdî, 1992, 134).

Sonuç

On dokuzuncu yüzyıl, Batı’nın etkisinin her alanda açıkça hissedildiği bir dönemdir. Osmanlı toplumu, Tanzimat’tan itibaren sosyal, siyasi ve edebî alanlarda Batı’yı örnek almış ve bu durum bazı ikilikler ve karışıklıklar doğurmuştur. Bilhassa edebiyat sahasında eski edebiyat geleneğinden kopuş kolay olmamış, ancak Türk aydınları batılı tür ve eserlere de büyük ilgi duyarak edebiyatın çehresini değiştirmişlerdir. Tanzimat nesli ile Servet-i Fünûn dönemleri arasında Ara Nesil diye tâbir edilen bir dönemde, birçok şair ısrarla ve hevesle batı edebiyatını savunup eskiyi reddederken, Muallim Nâcî gibi önemli şairler de etrafında bir kısım edebiyatçıları toplayarak eski şiir geleneğinden kopmamak gerektiğini savunmuşlardır. Bu dönemde çeşitli dergilerde yazılar yazan Müstecâbizâde İsmet de Nâcî ekolünden olup eski edebiyat taraftarlarındandır. İsmet, edebiyat sahasındaki etkinliği Servet-i Fünûn dönemine denk gelmesine rağmen bu dergiye hiç yazı göndermemiş, aksine bu edebî anlayışa karşı bir duruş sergilemiştir. İsmet, şiirlerini kaleme alırken klasik Türk şiir şekil ve türlerini tercih etmiştir. Eski Türk edebiyatının üstat sayılan şairlerine nazireler yazmanın yanı sıra, Türk ve şark edebiyatlarının klasik isimlerini anlatan makeleler ve kitaplar da kaleme almıştır. Kendisi de bir yönüyle batılı teknikleri bilen Müstecâbizâde İsmet, bu bakış açısı ile eski şairleri değerlendirmiştir. Onun Nâ’ilî-i Kadîm, Fuzûlî, Hâfız, Antere, Hayâlî-i Buhârî hakkında kaleme aldığı yazılar, klasik şairler hakkında batılı anlamda yapılan tenkidin güzel bir örneğidir. Bu yönüyle eski şairlerimiz, klasik biyografi eserlerinde yer verildiği gibi, basmakalıp ifaderlerle değil, derinlikli ve mukayeseli tenkide tâbi tutulmuştur. Bu çalışmada Müstecâbizâde İsmet’in Nâ’ilî-i Kadîm, Antere ve Hayâlî-i Buhârî hakkında yazdığı ve 1895 yılında Mektep dergisinde yayımladığı yazıları incelenmiştir. Gerek yaşadığı dönemin gerekse sonraki yüzyıllarda şairler üzerinde derin izler bırakan Nâ’ilî-i Kadîm, on dokuzuncu asırda divan edebiyatını sürdüren şairler tarafından âdetâ üstat olarak kabul edilmiştir. Nitekim Nâ’ilî, Encümen-i Şu’arâ şairleri tarafından neredeyse yeniden keşfedilmiş gibidir. Onun Sebki Hindî’nin en önemli temsilcilerinden olması ve gazel sahasındaki mahareti, bu dönem şairleri üzerinde derin tesirler bırakmıştır. Öyle ki pek çok şair ona nazire yazmış ve tâbir-i câizse bir “Nâ’ilî Mektebi” oluşmuştur. Servet-i Fünûn şairleri, batılı yazar ve şairleri örnek alırken Müstecâbizâde ve aynı görüşteki muharrirler Nâ’ilî gibi divan edebiyatının önemli şairlerini örnek almak gerektiğini vurgulamış, bu yüzden onlar üzerine yazılar kaleme almışlardır. Eski edebiyatımızın ve doğu edebiyatlarının içerisinde çok önemli hazineler yatmaktadır. Yazar bu bağlamda, Arap Cahiliye dönemi şairlerinden Antere’nin sanatını anlatan bir yazı da kaleme almıştır. Antere b. Şeddâd, hamâset ve kahramanlık şiirleri kaleme almıştır. İsmet, Türk edebiyatında hamâsî şiirlerin kaynağını Arap edebiyatına ve Antere gibi şairlere bağlamaktadır. Hatta Türk edebiyatında bu alanın en büyük şairi Nefî’î’dir. Ara Nesil döneminde de gerek genç şairlere milli duygular aşılama gerek doğu şiir geleneğinden kopmamak adına bu şairin biyografisi hakkında yazı kaleme alınmıştır. Çalışmada yer verilen diğer bir yazı da Hayâlî-i Buhârî hakkındadır. İsmet, Hayâlî’nin bir münâcâtının tercümesine yer verdikten sonra onun şiir özelliklerini diğer Sebki Hindî şairleri ile kıyaslayarak değerlendirir. Müstecâbizâde İsmet, Nâ’ilî makalesinde olduğu gibi, hamâsî şiir türünü canlandırmak isterken de yine başta klasik edebiyatımız olmak üzere, Arap ve Acem şiirlerinin örnek alınması gerektiğini belirtir.

Sonuç olarak batılı bir edebî anlayış içerisinde yetişen Ara Nesil şairlerinin bir kısmı, eski edebiyat geleneğini savunmuşlar ve bunu çeşitli dergilerde yazdıkları

yazılar ile ortaya koymuşlardır. Nitekim onların eski şairlerimize yönelik tenkit içerikli yazıları da bu şairlerin daha farklı bir bakış açısı ile değerlendirilmesini sağlamıştır. Müstecâbîzâde İsmet bu yazılarında klâsik tezkire yazarları gibi bilgiler vermiş, hatta bunları kaynak olarak kullanmıştır. Ancak yine de Nâ'ilî ve diğer şairlerin şiirlerine yönelik farklı tespitlerde bulunmuştur. Başta Müstecâbîzâde İsmet olmak üzere bu nesil muharrirlerinin tenkit içerikli yazılarının klâsik tezkire yazarlarından farkı, bu yazılarını yeni bir yayın organı olan dergicilik faaliyetleri çerçevesinde gerçekleştirmiş olmalarıdır. Ayrıca yukarıda da belirtildiği gibi İsmet'in bu yazısında Nâ'ilî-i Kadîm ve diğer şairlerin şiiri hakkında tezkirelerden daha farklı değerlendirmelerde bulunulmuştur. İsmet, bu şairleri sadece övmekle kalmamış, şiirlerindeki olumsuz yönleri de açıkça ifade etmiştir. Yine Nâ'ilî'nin sanat özelliklerinin yanı sıra dönemin sanat tartışmalarına dair (vezin, kafiye, gazel vs.) görüşlere yer verilmiş olması, bu yazıları klâsik değerlendirmelerden farklı kılmaktadır. Her ne sebeple yazılırsa yazılsın, edebiyatın yüzünü batıya döndüğü bir dönemde eski şairlerimize yönelik yazılan bu yazılar, eski şiir ve şairlerimizi değerlendirmede farklı bakış açıları ortaya koyacaktır.

Kaynakça

- Akyüz, Kenan. *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923)*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1995.
- Andı, M. Fatih. *Ara Nesil Şairi Mehmed Celal, Hayatı Görüşleri Şiirleri*. İstanbul: Alfa Yayınları, 1995.
- Andı, M. Fatih. "Müstecâbîzâde İsmet Bey", *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 32, 131-132. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Babacan, Mahmut. *Ara Nesil'de Tenkid*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1993.
- Bilkan, Ali Fuat. "Divan Edebiyatında Tenkit", *Milli Kültür*, S. 54, 10-13, 1986.
- Devellioglu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 2003.
- Eraslan Kemal (Haz.). *Ali Şir Nevâî: Mecâlisü'n-Nefâyis I-II* (Çev. A. Naci Tokmak). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.
- Ferhâdî, Abdulgafur Revan. "Bîdil", *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 6, 134-135. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Gariper, Cafer. "Geçiş Dönemi: Ara Nesil". *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı (1839-2000)*. (Ed. Ramazan Korkmaz.) 113-130. Ankara: Grafiker Yayınları, 2011.
- Gür, Alim. *Türk Tenkit Tarihi: Ders Notları*. Konya: Palet Yayınları, 2013.
- İpekten, Haluk. *Nâ'ilî-i Kadîm Divanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2019.
- İpekten, Haluk. *Nâ'ilî*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986.
- Kaplan, Mehmet. *Tevfik Fikret Devir-Şahsiyet-Eser*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1987.
- Kolcu, Ali İhsan. *Ara Nesil Edebiyatı*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları, 2018.
- Lugal, Necati (çev.). *Devletşah: Şair Tezkireleri*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2011.
- Muhtar, Cemal. "Antere", *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 3, 237. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

- Müstecâbîzâde İsmet. “Nâ’ilî-i Kadîm”, *Mektep*, C. 2/3 nr. 22, 391-395, 29 Kanunievvel 1310/10 Ocak 1895.
- Müstecâbîzâde İsmet. “Nâ’il-i Kadîm”, *Hazine-i Fünûn*, S. 41, 326-329, 15 Şevval 1312/30 Mart 1311.
- Müstecâbîzâde İsmet, “Antere’nin Hamâsiyâtından”, *Mektep*, 4. Sene, nr. 2, 17-18, 21 Eylül 1311/3 Ekim 1895.
- Müstecâbîzâde İsmet. “Hayâlî-i Buhârî’nin Bir Münâcât-ı Ârifânesi”, *Mektep*, nr. 23, 438, 27 Recep 1312/ 24 Ocak 1895.
- Müstecâbîzâde İsmet. *Nâ’ilî-i Kadîm*. İstanbul: Feridiye Matbaası, 1318.
- Özgül, Metin Kayahan. *Hersekli Arif Hikmet*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Özsarı, Mustafa. “Yeni Türk Edebiyatında Destânî Şiirin Başlangıcı ve Müstecâbîzâde İsmet’in Dastân-ı Zafer Adlı Eseri”, *II. Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyatbilim Kongresi Kongre Bildirileri*, 2. Cilt, Sakarya, 07-08 Eylül 2006.
- Özsarı, Mustafa. *Müstecâbîzâde İsmet: Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: 3F Yayınevi, 2007.
- Özsarı, Mustafa. *Müstecâbîzâde İsmet’in Bütün Şiirleri*. İstanbul: 3F Yayınevi, 2008.
- Polat, Salahattin. *Metin Tenkidi*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Şen, Yasin. *Şiiri Böyle Söyler Üstâd: Türk Edebiyatında Nâ’ilî-i Kadîm Mektebi*. İstanbul: DBY Yayınları, 2024.
- Tıraş, Yusuf Can. *Müstecâbîzâde İsmet: Nâ’ilî-i Kadîm ve Şükûfe-çîn*. Ankara: Günce Yayınları, 2025.
- Timur, Kemal. *Mektep Dergisi (1. Cilt, 1891-1892) (Tasnif, İnceleme ve Değerlendirme)*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1995.
- Yaykınılı, Namık. “Divan Edebiyatında Tenkit”, *Doğuş-Edebiyat*, 3, 14-16, 1982.